

Київський університет імені Тараса Шевченка

На правах рукопису

ЛОГВИНЕНКО Святослав Іванович

**ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА
СТРУКТУРА ДІЄСЛІВ ВМІЩЕННЯ
В СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ**

Спеціальність 10.02.01 — російська мова

Автореферат
на здобуття вченого ступеня
кандидата філологічних наук

Київ — 1993

00814287 (U)

ЛБ 27.50

Робота виконана на кафедрі російської мови та методики її викладання як іноземної Київського університету імені Тараса Шевченка та на кафедрі фонетики і граматики слов'янських мов Київського державного педагогічного інституту іноземних мов

Наукові керівники

доктор філологічних наук,
професор О.І.Білодід
доктор філологічних наук,
професор Р.В.Болдирев

Офіційні опоненти

доктор філологічних наук,
професор М.М.Пилинський
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
С.О.Соколова

Провідна установа

Інститут мовознавства
АН України

Захист відбудеться «18» серпня 1993 р. о 14
годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 068.18.16 у
Київському університеті імені Тараса Шевченка за адресою
252017, Київ-17, бульвар Т.Шевченка, 14, ауд. 64.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці
університету (вул. Володимирська, 58).

Автореферат розісланий « _____ » _____ 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої
вченої ради
кандидат філологічних
наук, доцент

Шахова Л.І. — Шахова Л.І.

Актуальність дослідження визначається тим, що інтерес до змістовної сторони мови, який виявляється, зокрема, у вивченні проблем семантичного варіювання та семантичного синкретизму, імпліцитних засобів вираження граматичних значень, питань взаємодії лексики та граматики, є характерною рисою сучасного мовознавства.

Перспективним у цьому плані є функціонально-семантичний підхід до вивчення мовних явищ, що дозволяє всю систему мови подати у вигляді взаємозв'язків функціонально-семантичних полів, які об'єднують різнорівневі та різноструктурні засоби вираження близьких значень (В.Г. Адмоні, В.В. Акуленко, А.В. Бондарко, М.М. Гухман, З.Я. Тураєва, І.Я. Харитонова, С.А. Швачко, Є.І. Шендельс та інші) та забезпечують розуміння специфіки форм та значень у межах кожного з функціонально-семантичних полів.

Функціональні властивості мовних одиниць знаходяться у діалектичній залежності від їхніх семних характеристик. У роботі, що реферується, форми виявлення цієї залежності вивчаються на матеріалі лексико-семантичної групи дієслів вміщення у сучасній російській літературній мові, яка ще монографічно не досліджувалася. Системне дослідження функціонально-семантичних властивостей та структури окремих лексико-семантичних груп донедавна ще не було в центрі уваги лінгвістів.

На сучасному етапі вивчення російської мови у функціонально-семантичному аспекті були присвячені праці Р.М. Гайсіної (1981), Є.І. Біляєвої (1985), Н.Н. Гончарової (1985), О.В. Кондрашової (1985), А.Ю. Антомонова (1987), К.Г. Кендошенко (1987), О.Н. Селіверстової (1990) та інших.

Спираючись на сучасні рішення проблем теорії частин мови можна досить повно визначити сутність лексико-семантичних класів слів, з'єднати проблематику лексичної системності з традиційним вивченням класів слів, існуючих в граматиці. Це певною мірою може сприяти подоланню того «атомізму», яким характеризується сучасний стан розробки питань системності лексики.

Наукова цінність полягає у визначенні семантичної структури дієслів вміщення в системі сучасної російської літературної мови

і розробці типології їх основних семасіологічних і комунікативних характеристик.

Практичне значення дисертації визначається тим, що результати дослідження певною мірою уточнюють деякі положення сучасної семасіології. Основні результати роботи можуть бути використані в практиці вузівського викладання сучасної російської мови, при викладанні основного курсу, спецкурсів, у лексикографічній практиці, а також при вивченні російської мови як іноземної.

Наукова новизна полягає у тому, що опис семантичної структури дієслів вміщення дає матеріал для розв'язання таких важливих питань семантики, як визначення зв'язку між лексичними значеннями дієслів та їх комунікативною функцією; виявлення залежності типу лексичного значення від напряму семантичної метафоризації; встановлення типів лексичних значень, що виникають при різних засобах реалізації полісемантичного потенціалу слова.

Основна мета дисертаційного дослідження визначена його темою — вивчення функціонально-семантичної структури дієслів вміщення у сучасній російській літературній мові. У роботі дається наукове обґрунтування принципів опису семантичної структури дієслів вміщення з базовим значенням ВМІЩАТИ/ВМІСТИТИ та їх зв'язків, взаємодій і функціонування у мові. Під семантичною структурою ми розуміємо сукупність лексичних значень групи дієслів.

Поставлена мета обумовила такі завдання дослідження:

1. Встановити кількісний склад групи дієслів вміщення.
2. Виявити місце лексико-семантичної групи дієслів вміщення у системі мови.
3. Проаналізувати внутрішні та зовнішні взаємозв'язки, в які вступають дієслова вміщення.

Об'єктом та предметом дослідження є дієслова із значенням вміщення у просторі, які вивчаються в аспекті своїх семантичних та комунікативних властивостей. Під ситуацією вміщення ми розуміємо один з типів дій-відношень, при якому метою суб'єкта є вміщення об'єкта, який діє до дії, існуючої окремо і незалежно від неї.

Матеріалом дослідження є дієслова, що виступають як предикати із значенням вміщення на рівні мовного функціонування.

Тут, зокрема, реалізуються ті потенціальні значення дієслів, встановлення, визначення та аналіз яких складає основну задачу на першому етапі дослідження. Передбачається з'ясування та узагальнення значень дієслів вміщення в усіх наявних випадках функціонування, їх частотність — переважно у сучасних лексикографічних джерелах тлумачного типу (Словарь современного русского литературного языка: В 17-ти томах, М.-Л., 1950–1967; Словарь русского языка В 4-х томах, М., 1957–1961; Словарь русского языка. Под ред. Д. Ушакова, тт. I–IV, М., 1938–1940), та функціонування дієслів вміщення у текстах художньої літератури 80-х років ХХ ст.

Методом дослідження є компонентний аналіз дієслівної лексики на основі добору її з тлумачних словників російської мови з наступним аналізом функціонування її у мові. Аналіз дієслів вміщення дозволив визначити тип внутрішньої структури даної лексико-семантичної групи і умови функціонування лексичних одиниць, що входять до її складу в мовленні.

Апробація роботи. По темі дисертації автором було прочитано доповіді на 6 наукових конференціях (Київ, 1986; 1989; 1990; Санкт-Петербург, 1986, 1988; Житомир, 1992). Надруковано 6 наукових праць.

Структура роботи. Дисертація включає в себе вступ, дві глави, висновки, додатки та список наукової літератури.

Зміст роботи. У вступі викладені основна мета і завдання роботи, обґрунтування вибору теми та її актуальності, наукова цінність та можливість практичного використання одержаних результатів, подана коротка історія питання, визначені об'єкт і предмет дослідження, лексичний матеріал та методи його аналізу.

У першій главі «Структурна організація лексико-семантичної групи дієслів вміщення» виявлено кількісний склад даної групи дієслів. Виходячи з даних, що отримані в результаті роботи над «Словарем современного русского литературного языка: В 17-ти томах» визначено склад групи дієслів вміщення у 900 дієсловах нейтральних за використанням.

За характером диференціації підгрупи та відношенням до категоріальної семи лексико-семантичної групи можуть мати різну структуру. У результаті аналізу внутрішньої структури лексико-семантичної групи дієслів вміщення були виявлені три ступені конкретизації, загальним принципом будови яких є ієрархія.

Структуру групи можна подати у такому вигляді: очолює групу базове дієслово ПОМЕЩАТЬ/ПОМЕСТИТЬ з найбільш абстрактною ознакою, а інші члени лексико-семантичної групи дієслів вміщення складають привативні опозиції щодо базового слова. Елементи групи класифікуються за зростанням кількісних семантичних ознак, що виділяються в їх семній структурі (від загального до більш конкретного).

Найбільш узагальнене значення у ЛСГ дієслів має слово ПОМЕСТИТЬ, яке охоплює майже всі дії вміщення, але не має можливості до конкретизації цих дій.

Узагальнене значення можливо розглядати як особливий лексико-семантичний тип, тому що він істотно відрізняється від початкового конкретного значення по семному складу та типу контексту. Як правило, загальні значення дієслів вміщення реалізуються в більш широкому контексті, ніж конкретні. Розширення контексту здійснюється завдяки позиції прямого об'єкту, лексичне наповнення якого складає практично відкритий ряд. Характерно і те, що найбільшу багатозначність серед дієслів вміщення мають ті, в яких загальне значення спирається на конкретне.

Семантична конкретизація слова реалізується в контексті, який значно розширює сферу використання слів. Контекстом і зумовлена ця конкретизація. Полісемія дієслова ПОМЕСТИТЬ (як сукупність ряду значень однією функцією чи як можливість визначення однією функцією ряду різнобічних явищ) дає можливість говорити у даному випадку про полісемію номінації. Кожне значення дієслова вміщення зорієнтовано на певні конкретні умови його використання.

На першому ступені конкретизації знаходяться дієслова вміщення, які включають у свою семантичну структуру такі семантичні ознаки:

1) «місце вміщення об'єкта» (охватить, влепить, развесить). Дієслова з даною ознакою розподіляються за підгрупами з семами: «вміщення в груці чогось» (печатать, публиковать); «позбавлення волі когось» (арестовать, запрятать, изолировать); «місце заселення» (дислоцироваться, квартироваться);

2) «якісна характеристика гії» (уместить, вкрасить). Аналіз цієї підгрупи показав, що в даному випадку мова йде про те, що в різних дієсловах переважає та чи інша ознака і що це

зумовлено не властивостями значень префіксів, а значенням мотивуючої основи. Домінантна ознака може супроводжуватися значеннями досягнення позитивного (необхідного) виконавчої дії) стану об'єкта: уместить вещи в чемодане, упрятать ценности. Семантична ознака «якісної характеристики дії» ускладнюється просторовою семою «усередину» («Начнешь это слово в строчку всовывать, а оно не лезет — нажал и сломал». Маяковский. Разговор с фининспектором.);

3) «кількість об'єкта» (нанести). Дієслова вміщення з цією ознакою можуть передавати цілу низку значень, які пов'язані з мотивацією визначального слова. Дієслова даної підгрупи можуть бути мотивовані іменником із подальшою семантичною конкретизацією диференційною семою «способу дії» (изграфить, исполосовать). Визначальним для виразу семантичної ознаки «кількість об'єкта» є префіксація дієслів. Найбільш продуктивними префіксами даної підгрупи є префікси *в-, на-, за-*. Менш продуктивними є префікси *вз-, из-*. В ході дослідження ми прийшли до висновку, що семантична ознака «кількість об'єкта» може уточнюватися тільки диференційною семою «способу дії». Інших диференційних сем ця семантична ознака не розвиває.

4) «Спеціальний об'єкт» (меблировать). Характерним для вираження цієї семантичної ознаки є конкретний об'єкт, який входить до семантичної структури мотивованої основи дієслова і визначає його дію. В цю підгрупу входять дієслова вміщення, що поєднані семою «нанесення кольору на поверхню» (белить, желтит, зеленить). Семантико-синтаксичне функціонування таких дієслів переважно можливе лише за наявності денотата, який виражений іменником, що означає будь-яку поверхню (площу), яку фарбують. Необхідно зазначити, що дія вміщення, яка розвивається семантичною ознакою «спеціальний об'єкт» виражається дієсловами тільки тоді, коли ці дієслова поєднуються не з конкретним іменником, а з абстрактним (пор. *года белят волосы*). Семантична ознака «спеціальний об'єкт» розвиває диференційні семи типу «засоби дії» (грунтовать, гудронировать, смолят). Засіб дії означає різні часові, кількісно-часові та результативні модифікації дії, що передаються за допомогою словотворчих формантів: *-и* (маслить, салить); *-ова-* (спиртовать); *-ну-* (царапнуть). Префіксальні дієслова вміщення мотивуються дієсловами. Часто завдяки префіксальному утворенню мотивовані

Дієслово входить до ЛСГ дієслів вміщення (лить-влиють, риють-врияють, качать-вкачают). Аналіз виявив, що визначальним для дієслів вміщення у виразі семантичної ознаки «спеціальний об'єкт» та диференційної семи «засобу дії» є наявність префікса. Тут найбільш продуктивними є префікси *в-*, *до-*, *за-*, *на-*, *у-*. Менший ступінь продуктивності мають префікси *пере-*, *про-*, *пог-*. Диференційну сему «мети дії» мають дієслова спеціальної термінології. Префіксальні утворення дієслів вміщення з семантичною ознакою «спеціальний об'єкт» та диференційною семою «мети дії» відповідають по своєму значенню безпрефіксним формам.

Дослідження диференційних сем префіксальних дієслів вміщення розкриває зв'язок між різними значеннями одного префікса, а також між значеннями префікса та мотивуючої основи. Певна частина префіксальних сем значно розширює семантичне поле дієслова, додаючи до нього переважно більше одного семантичного компонента. Разом з тим, деякі значення є унікальними і виявляються передусім внаслідок впливу семантики лише одного префікса. Дієслова вміщення з семантичними ознаками «місце вміщення об'єкта», «якісна характеристика дії», «кількість об'єкта» та «спеціальний об'єкт» мають вільну, незамкнену структуру з широким функціонуванням метафори і метонімії, що спричиняють уявне зближення між явищами матеріального світу та явищами, які недоступні безпосередньому спостереженню за видами діяльності людини. Дієслова вміщення вступають в просторові й часові відношення, тут широко використовується власне лексична метонімія, що призводить до утворення у дієсловах вміщення нових лексичних значень.

На другому ступені ієрархії знаходяться дієслова, які включають до свого значення сему «місце вміщення» та розвивають її додатковими семантичними ознаками напряму дії вміщення: «усередину» (вкладувати, влагати, вставити). Направлення дії усередину чогось передається за допомогою префіксів *в-*, *за-*. Слід визначити, що для такої синтаксичної структури обов'язковим є поширювач з просторовою семантикою з прийменником *в* (вставити ящик в шаф). Якщо він у конкретному контексті відсутній, то може бути легко відновлений. У поєднанні з іншими прийменниками деякі дієслова можуть означати напрямок «догори» (вмещати лампу над столом) чи «під предмет» (уме-

ститься *пог кришей*). Ці напрямки передаються тільки іменниками, з якими поєднується дієслово. Кінцевий пункт дії вміщення тут стає ніби-то замкненим простором, де префікс передає дії цього простору: *«донизу»* (*опустить*), *«навколо»* (*окружить*), *«назовні»* (*выложить*), *«по різним місцям»* (*развесить*), *«в інше місце»* (*переложить*). У результаті аналізу додаткових семантичних ознак на пряму дії вміщення можна зробити висновки, що безпрефіксні дієслова вміщення та дієслова із значенням вміщення з різними префіксами, які передають охоплення дією певної поверхні, синонімічні, а позначення віддалення від якоїсь поверхні у кожного префікса своєрідне: префікс *с-* вказує на віддалення з поверхні (*сместить*), *из-/ис-* з меж чого-небудь (*измазать*), *от-* віддалення в процесі руху (*отбросить*). Просторове значення направлення дії «догори» мають дієслова вміщення з префіксом *вз-* (*взвалить*), але у деяких контекстах можуть передаватися дієсловами з префіксами *за-* (*забросить*) та *в-* (*вбросить*). Направлення дії «усередину» передається дієсловами вміщення чи дієсловами із значенням вміщення з префіксом *с-* (*спрятать*). Як зумовлене контекстом, воно може бути і у дієслів з префіксом *за-* (*залить*) (обов'язково із значенням «усередину»), а також у дієслів вміщення з префіксом *у-* (*упрятать*), і мотивуючою основою з семою «усередині». Таким чином, досліджені префіксальні дієслова з додатковими семантичними ознаками на пряму дії мають своє коло лексичних значень та передають близькі, а іноді й тотожні значення. Для вторинних значень аналізованих дієслів характерним є утворення цих додаткових семантичних ознак чи зникнення їх при переході в інші лексико-семантичні угруповання.

На третьому ступені ієрархії ця підгрупа дієслів уточнюється додатковими семами: *«знаряддягій»* (*вмазать*, *впрыснуть*), *«конкретного об'єкта»* (*воткнуть*), *«мети гій»* (*вселить*), *«часу гій, короткочасності»* (*обмакнуть*).

Семантика слова насамперед зорієнтована на певні умови використання. Багатоплановість контекстів зумовлює включення тут всіх випадків, які потребують уточнення значення слова, що розкриває денотативний зміст у прямій та нейтральній позиції і фіксується контекстом завжди чітко. Значно ускладнюються умови використання слів, які пов'язані з відтінками основних значень, маргінальними значеннями, що входять у

загальну сферу конотації. З позиції семантики — слова ЛСГ дієслів вміщення ідентифікуються завдяки наявності загальної семантичної ознаки. Крім інваріантної семантичної ознаки в структурі ЛСГ дієслів вміщення є ціла низка різних за характером семантики диференційних ознак, ^м підпорядковуються інтегральній ознаці. Структурна організація ЛСГ має характер послідовного включення семантики одиниць нижчого рівня одиницями вищого рівня. Парадигматичну структуру дієслів вміщення можна визначити як комплекс взаємозв'язаних семантичних парадигм, як систему міжлексемних семантичних кореляцій. Внутрішня структура ЛСГ дієслів вміщення складається з окремих типів міжлексемних семантичних опозицій, що виділяються у корпусі тих чи інших класів слів, цілої серії слів, які пов'язані спільністю категоріально-лексичних та диференційних сем. Однією з специфічних рис ЛСГ дієслів вміщення є однорідний, однотипний склад диференційних ознак. Це зумовлюється тим, що категоріально-лексичні семи припускають не будь-які, а конкретні аспекти уточнення, в межах яких і формуються певні типи диференційних сем. Такі диференційні семи виявляються специфічними для кожної групи. В структурі ЛСГ дієслів вміщення нами були виділені окремі парадигматичні угруповання, що об'єднуються за спільністю типових диференційних ознак. Попередній аналіз показав, що ЛСГ дієслів вміщення, уточнених додатковими семами, певною мірою завершус формування основи системи дієслів вміщення в сучасній російській літературній мові. Компоненти даної підгрупи дієслів можуть створювати ряд форм, зорієнтованих у напрямку збільшення кількісних ознак, які виділяються в їх семній структурі (від загального до більш конкретного). У даному випадку мова може йти про конкретний різновид ієрархічного типу організації. Дієслова вміщення з додатковими семами переважно префіксальні. Важливе значення тут має «фазова функція» дії, що реалізується дієсловами. Термін «фазова функція» нами використовується тільки в порівнянні префіксального дієслова з тим дієсловом, з яким він знаходиться у відношеннях словотворчої мотивації. Щодо дії, яка зумовлена дієсловами з іншими коренями, цей термін не використовується. Фазові функції префіксальних дієслів із значенням вміщення зумовлюються насамперед семантикою мотивуючих основ, тому у деяких випадках вони уявляються,

на перший погляд, протилежними значеннями префіксів. Додаткова сема «часу дії» виявляється префіксальною дієслівною мотивацією. Більша частина мотивуючих дієслів належить до недоконаного виду, значно менш як мотивуючі виступають дієслова доконаного виду чи двовидові. Ці дієслова належать до групи дієслів із загальним значенням характеристики дії, що відбувається в межах певного часу та об'єднує дієслова з конкретним значенням. Дія, яка здійснюється за деякий час, передається дієсловами із значенням вміщення з префіксами: *по-* (часто в поєднанні з значенням «недовго») — *погружать*; *про-* (із значенням «довго») — *пробьтть*; *пере-* (із значенням дійсного, визначеного часу дії) — *перезимовать, переночевать*; *вы-* (із значенням «держати щось довгий час») — *выдержать* (в воде), *вымочить*; *до-* (із значенням «доведення дії до певного часу чи до кінця») — *досигеть, дополнит*; *рас-* (із значенням «неквапливої, тривалої багаторазової дії») — *раскладываеть*. Аналіз дієслів вміщення, які уточнюються додатковою семою «часу дії» показав, що цю сему можуть виражати дієслова, які означають течію дії у часу та в різних його фазах. На фазовість показують префікси у сполученні з мотивуючим дієсловом. Інколи у виявленні семи «часу дії» беруть участь суфікси: *-ова-* (у значенні «робити дію у час того, що названо мотивуючим іменником») — *ночевать, зимовать*; *-и-* (у означенні «додаткової дії») — *досадить, домостить, довесить*. Фазові значення не охоплюють все семантичне поле дієслів вміщення, але є обов'язковим його компонентом.

Дієслова вміщення з додатковою семою «знаряддя дії» передають значення «вміщення, проникання у що-небудь за допомогою і якого-небудь знаряддя». Дана сема передається дієсловами з префіксами *в-* та *на-*, що мотивуються дієсловами. Сема «знаряддя дії» передає значення «проводити дію, яка означена мотивуючим дієсловом» — *вбивать, вдавливать*. На якісну характеристику місця вміщення вказують лексеми *впнскать, вмнать*. Вплив на конкретний об'єкт дії вказують дієслова *вплести, вплавить, впекать*, які об'єднані загальним значенням «робити дію», що названа мотивуючим іменником — *плетение, плавка, печение*. Значення «напряму дії із середини» передається дієсловами, які показують на здатність об'єкта самостійно вести дію, скеровану у суб'єкт дії — *всасывать*,

впитувать. Значення «направлення дії на поверхню об'єкта за допомогою знаряддя дії» передають дієслова з префіксом *на-* (натирать, наващивать).

Додаткова сема «конкретний об'єкт» передається дієсловами, які мотивовані дієсловами з префіксом *в-*. Вони вказують на дію вміщення об'єкта та поєднують в собі дієслова з конкретним значенням — *вкальвуть, вонзять, воткнуть*. Засобом передачі семі «конкретного об'єкта» є префіксація дієслова. У вторинних значеннях дієслів дуже часто проходить перенесення ознак з дій вміщення на інтелектуальну дію (*впитувать мысли*) та соціально-комунікативну дію (*всадить деньги*). Дієслова з семою «конкретного об'єкта» мають внутрішні й зовнішні взаємозв'язки з іншими ЛСГ дієслів.

Дієслова вміщення з семою «*метадії*» передаються лексемами зі спеціальної термінології (*опыляют, орошают*). У своєму вторинному значенні сему «мета дії» передає дієслово *включать* — «вводити в склад чого-небудь з якою-небудь метою» (*включать в список учащихся*) та *замачивать* — «опустити у воду з якою-небудь метою». Дану сему можуть передавати як дієслова вміщення, так і дієслова із значенням вміщення.

Однією з важливих проблем розвитку лексики є проблема нових слів. Це не тільки новоутворені слова літературної мови, але й слова, які прийшли з інших мов, а також індивідуальні авторські утворення (оказіоналізми). Як показав аналіз ЛСГ дієслів вміщення, серед неологізмів найбільшу групу утворюють стилістично марковані дієслова. Більше третини дієслів вміщення, що входять у довідник «Новые слова и значения», мають позначки «у розм. мові» — *ввинчиваться* — «включитися, приймати активну участь», *вкальвуть* — «багато працювати», *вклеить* — «вдарити; зробити що-небудь неприємне кому-небудь», *вкрутиться* — «займати чийсь місце», *вливать* — «робити нагоняй», *вписаться* — «підійти», *врезать* — «ударити, ляяти», *врубить* — «вмикнути щось; почати грати», *закладывать* — «перебачати; випивати», *заклеить* — «влюбити в себе». Кількісне співвідношення дієслів вміщення, які використовуються у розмовній мові та подані у словниках нових слів, змушують звернутися до складних проблем функціонування розмовних елементів у структурі сучасної національної російської мови та проблем їх взаємозв'язку з літературною мовою. Поповнення

словника новими дієсловами вміщення зумовлено насамперед внутрішньомовними факторами. Однією з характерних особливостей розмовної мови є тенденція до економії засобів виразу та максимальної стислості. Тут складні номінативні конструкції переважно замінюються одним словом. Прикладом такої мовної економії є відіменникові дієслова, що складають численну групу у сучасній російській мові. Для цих дієслів характерним є зв'язок між семантикою похідної та непохідної основ, які називають дію, пов'язану з тим, що визначено у непохідній основі. Префіксація є одним із засобів розширення дієслівної лексики в російській мові. Однією з широких і активних тенденцій виникнення метафоричних значень у дієсловах вміщення в російській мові є семантична диференціація. Серед неологізмів ЛСГ дієслів вміщення менше лексичних архаїзмів, ніж семантичних. Це може бути зумовлено тим, що семантика цих дієслів зорієнтована переважно на сигніфікат. Для дієслів вміщення характерними є значні семантичні трансформації, що певною мірою спричиняють розширення кількісних параметрів цієї ЛСГ дієслів за рахунок (на базі) інших ЛСГ.

Використання в літературній мові нелітературних елементів пов'язане з соціальними факторами, наприклад, з розширенням сфери носіїв літературної мови в мові яких слова, що не були літературною нормою, використовуються як стилістично немарковані.

Таким чином, у загальному масиві лексичних іновацій дієслова вміщення займають незначне місце. Неологізми-дієслова у порівнянні з неологізмами інших частин мови характеризуються рядом властивостей.

Поповнення словника сучасної російської літературної мови новою дієслівною лексикою цього типу ЛСГ пояснюється певними внутрішньомовними причинами. Поява дієслівних неологізмів зумовлена розвитком розмовної мови, вони створюються за існуючими словотворчими механізмами. Для сучасної системи словотворення дієслів характерний потяг до мовної економії. Поява великої кількості дієслів-неологізмів пояснюється тим, що вони означають необхідні поняття, які раніше могли виявитися тільки за допомогою опису.

У другій главі «Зовнішні зв'язки лексико-семантичної групи дієслів» аналізуються вторинні значення дієслів вміщення, що

зумовляють семантичні зв'язки з іншими ЛСГ дієслів. Розглядаються також функціонально-семантичні параметри цих дієслів на комунікативному рівні. Зв'язок дієслів вміщення з дієсловами інших ЛСГ реалізується у напрямку відцентрових та доцентрових трансформацій. Параметри відцентрових процесів визначалися на базі кодифікації системи вторинних значень дієслів ядра групи ЛСГ. Структура доцентрових трансформацій виявлялася на матеріалі аналізу семантичних функцій дієслів периферії ЛСГ дієслів вміщення, основні значення яких входять також у систему суміжних ЛСГ.

Як показав аналіз, дієслова переміщення розвивають значення процесів вміщення тільки в сполученні з префіксами. Ці семантичні функції префіксів домінують у метафоричних процесах дієслів ЛСГ вміщення, які в своєму інваріантному значенні виражені дієсловами переміщення. У ході дослідження було виявлено, що префікс, як і твірна дієслівна основа, може мати в своєму складі не один семантичний множник, а два чи більше.

На першому ступені конкретизації дієслів вміщення значення «місцевміщенняоб'єкта» розвивають дієслова переміщення, (пор: *виходить* (на прогулку — *окна виходять на север*); *внести* (вещи — в протокол); *вступать* (*входить* кудал. — в состав чего-л.). Значення «кількостіоб'єкта» у сполученні з префіксом розвиває, наприклад, дієслово переміщення, (пор: *нести* (*нести* дрова — *нанести* дрова в сарай)). Зв'язок семантичних сфер в даному випадку здійснюється дієсловами *вводити*, *внести*, *наталкувати*. Незворотні форми цих дієслів мають первинне значення каузативу руху (*наталкувати* — «поштовхом насунутися на щось, примусити наткнутися на кого-небудь»). Зворотні форми, за винятком каузативної семи, семантично відповідають по значенню незворотним формам. Ці слова розвивають значення «якісної характеристики дії» (*наталкувати* в мешок, *вводити* в состав, *вбить* гвоздь в доску). Значення «кількості об'єкта» + «засіб дії» розвивають дієслова переміщення *ввалиться*, *взволакивать*.

На другому ступені ієрархії дієслова вміщення значення «усередину» розвивають дієслова переміщення *вползти*, *въехать*, *загнать*, *задвигать*, *запалывать*, *заплавать*, *заходит* тощо, які у своїх повторних значеннях включають сему «вміщення»

об'єкту усередину чого-небудь». Значення «рухаючи, вставляти щось усередину чого-небудь» передають дієслова переміщення типу *задвигать, втягивать*; значення «змушувати вбігти, увійти когось куди-небудь; розташовувати де-небудь» розвивають дієслова переміщення *загнать, затолкать*. На цій ступені конкретизації дієслів вміщення значення «усередину» розвивають майже всі дієслова переміщення з префіксами *за-, в-*.

Значення «місце/вміщення об'єкта» з диференційною ознакою «назовні» розвивають дієслова переміщення: *вывести, вынести, выходить*. Названі дієслова передають значення вміщення тільки з префіксом *вы-*: *вывести* (ребенка — антенну на крышу дома); *вынести* (мусор — на поля страницы); *выходить* (на улицу — в эфир). Зв'язок семантичних сфер дієслів переміщення та дієслів вміщення може здійснюватися будь-яким дієсловом ЛСГ переміщення в поєднанні з абстрактним іменником, в наслідок чого відбувається факультативна мовленева номінація вміщення.

На третьому ступені ієрархії дієслів вміщення диференційну ознаку «*метадії*» розвивають дієслова переміщення *вводить, вкрадываться*. У даному випадку вторинне значення дієслова *вводить* розвиває сему «вміщення» в структурі більш загального «вводити в склад будь-чого; вміщати куди-небудь». Дієслово переміщення *вкрадываться* розвиває значення «проникати куди-небудь таємно».

Диференційну ознаку «*часудії, короткочасності*» розвивають дієслова *окунуть, окунуться* та визначають сему «вміщення об'єкта в будь-що на деякий час». При цьому вирішальним для вираження значення вміщення є іменник, з яким узгоджується дієслово.

Значення «спеціального об'єкта», «*знаряддя дії*» дієслова переміщення не розвивають.

Серія дієслів із значенням «*приєднання об'єкта*» своїми вторинними значеннями входять у структуру семантичного поля дієслів вміщення. Загальною функціональною ознакою дієслів ЛСГ приєднання об'єкта є їх здатність виступати у предикативній функції у фразах, що передають інформацію про той чи інший різновид «приєднання об'єкта». Основою зближення функціональної семантики «вміщення» з функціональною семантикою «приєднання об'єкта» є, мабуть, те, що названі

функціонально-семантичні сфери пов'язані з структурою володіння (кінцевий етап приєднання). Через те, що значення дієслів приєднання (володіння) зорієнтовано на вираження ситуації приєднання, вказані дієслова використовуються для вторинної номінації тих процесів вміщення, у яких семантика об'єкта вміщення носить результативний характер.

Взаємозв'язки ЛСГ приєднання об'єкта та ЛСГ дієслів вміщення підтверджуються можливістю іновачій, що виявляються у сфері мовленевої факультативної номінації.

Функціонально-семантична сфера приєднання об'єкта виявляє міцні лексико-семантичні зв'язки з семантичним полем дієслів вміщення, що мають чітко виражену бінарну структуру скерованості дії. Дієслова з первинним значенням приєднання об'єкта широко використовуються для номінації процесів вміщення, разом з тим у нашому матеріалі не зафіксовано жодного первинного предикату «вміщення», що використовується для номінації дії приєднання об'єкта.

Інтенсивність доцентрових процесів посилюється включенням до мовленевої факультативної номінації «вміщення» також групи дієслів ЛСГ «приєднання об'єкта», які не мають кодифікованих значень «вміщення».

Такий самий бінарний функціонально-семантичний зв'язок демонструють ЛСГ дієслів вміщення і ЛСГ дієслів переміщення в просторі. Доцентрові процеси тут, зокрема, виявляються у сферах семантичного функціонування дієслів типу: *вбить, вважить, взволакивать, внести, виходить, задвигать*.

У висновках сформульовані основні загальні характеристики дисертаційного дослідження щодо функціонально-семантичної структури дієслів вміщення у сучасній російській літературній мові. Відзначається релятивний та більш абстрактний характер лексичного значення дієслів вміщення, їх специфіка; звертається увага на системні зв'язки у семантичній структурі дієслів ЛСГ вміщення. Узагальнюються результати активних процесів семантичного функціонування дієслів вміщення у плані предикативного функціонування.

Підкреслюється, що граматична сполученість дієслів вміщення певною мірою визначається її належністю до тієї чи іншої семантичної підгрупи аналізованих дієслів.

Звертається увага на те, що граматична та лексична сполученість дієслів вміщення зумовлена семантикою дієслова: граматична сполученість — переважно абстрактно-семантичними ознаками дієслова, лексична сполученість зумовлюється більш конкретно-семантичними ознаками дієслова.

У додатках подається індекс 900 дієслів ЛСТ вміщення.

По темі дисертації є такі публікації:

1. Семантичні особливості і лексико-семантичні зв'язки дієслів вміщення // Питання опису російської мови як іноземної та методика її викладання: — Київ, 1986.
2. Об особенностях семантики глаголов помещения // Развитие фундаментальных и прикладных исследований. — Ленинград, ЛГУ, 1986. — С. 38–42.
3. Функционально-семантические особенности глаголов локативной семантики // Развитие фундаментальных и прикладных исследований. — Ленинград, ЛГУ, 1988. — С. 25–26.
4. Функціонально-семантичні особливості дієслів вміщення у російській мові // Анотована програма VII наукової конференції молодих вчених, присвяченої 175 річниці з дня народження Т.Г. Шевченка — Київ, КДУ, 1989.
5. Особливості семантики дієслів вміщення у текстах художньої літератури // Доповіді на IX науковій конференції молодих вчених — Київ, КДУ, 1990.
6. Взаємодія лексико-семантичної групи дієслів вміщення з полем дієслів інтелектуальної діяльності (у лінгвістичному аспекті) // Науково-методичні матеріали. Вип. 4. — Житомир, 1992. — С. 45–48.

Підп. до друку **12.05.93**. Формат 60x84/16. Папір друк. Офо. друк.
Ум. друк. арк. **1,16** . Ум. фарбо-відб. **1,16** . Обл.-вид. арк. **1,0**.
Тираж **100** пр. Зам. **192**. Безкоштовно.

Віддруковано в Інституті математики АН України
252601 Київ 4, ГСП, вул. Терещенківська, 3

1165559

Ab 27.501

AB 27.501